

УДК 37.03:1

Мова як універсальна форма існування культури

І.А. ШИШКО

Криворізька загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів № 15 ім. М.Решетняка, м. Кривий Ріг, Україна,
E-mail: irasimus@mail.ua**Авторське резюме**

Сьогодні мова все більше стає предметом уваги філософів, мовознавців, лінгвістів, культурознавців, оскільки існування багатьох проблем та їх вирішення знаходяться у мові. Для того, щоб будь-яка інформація стала доступнішою для свідомості людини, потрібно докласти багато зусиль, встановити зв'язки між розумом та зовнішнім світом. Автором статті проаналізовано активні й конструктивні властивості мови та її здатність впливати на формування народної культури, психології і творчості – писали І.Гердер, В. фон Гумбольдт, Й.-Л. Вайсгербер та інші.

Так як мова є суспільним явищем та в ній відображаються вимоги колективності, автор у статті виявляє її роль у розвитку культури через їхній безпосередній взаємозв'язок у сучасному суспільстві. Мова виступає необхідною умовою та засобом соціалізації індивіда, а без спільної життєдіяльності з іншими людьми, без засвоєння соціальних норм, правил, культури, без освоєння досягнень, створених працею багатьох поколінь, людина не усвідомлює себе частиною соціуму.

У статті мова автором розглянута як унікальний засіб виховання людини та універсальна умова існування будь-якої культури.

Ключові слова: філософія мови, феномен культури, комунікація, національна свідомість, культурний стереотип, особистість, культура суспільства.

Language as a universal form of culture's existence

IA. SHISHKO

Kryviy Rih comprehensive school of I - III degrees №15 named after M. Reshetnyak, Kryviy Rih,
Ukraine, E-mail: irasimus@mail.ua**Abstract**

Today it is increasingly becoming the subject of attention of philosophers, philologists, linguists, since the existence of many problems and their solutions are in the language. To any information became available to the human mind, you need to make much effort to establish links between the mind and the outside world. The author of the article analyzes the active and constructive properties of language and its ability to influence the popular culture, psychology and creative writing I. Herder, W. von Humboldt, J., L. Vaysgerbera and others.

Since, it is a social phenomenon and it reflected the requirements of collectivism, the author of the article reveals its role in the development of culture through their close interrelation in modern society. It is a necessary condition and a means of socialization of the individual and no common life with other people without learning social norms, rules, culture, without development achievements created by the labor of many generations, people are not aware of themselves as part of society.

The article author is considered as a unique way of educating people and a universal condition for the existence of any culture.

Key words: the philosophy of language, the phenomenon of culture, communication, national consciousness, cultural stereotypes, identity, culture, society.

Постановка проблеми. Актуальність даного дослідження обумовлена потребою у розвитку та збагаченні духовного світу особистості, що реалізується через поглиблене розуміння української культури. Причина цього полягає в характерному для сучасної філософії розумінні того, що витoki глибинних екзистенційних проблем вкорінені у самій людині, її внутрішньому світі. Тому вирішення зовнішніх проблем відбувається за допомогою мови та свідомості, а також того, що ховається у підсвідомому. Сьогодні мова все більше стає предметом уваги філософів, мовознавців, лінгвістів, культурознавців, оскільки існування багатьох проблем та їх вирішення знаходяться у мові. Для того, щоб будь-яка інформація стала доступні-

шою для свідомості людини, потрібно докласти багато зусиль, встановити зв'язки між розумом та зовнішнім світом, що досягається за допомогою мовної діяльності як містка між світом та безмежним цілим культури.

«Філософія мови» досліджується за допомогою філософсько-лінгвістичного вчення О.О.Потебні, яке було націлене на визначення сутності й природи живої людської мови, вивчення проблеми її походження, дослідження ролі в пізнавальній і творчій діяльності індивіда і народу загалом, втілювало оригінальні підходи до вивчення співвідношення думки і слова.

Аналіз досліджень і публікацій. Хоча певні аспекти мови досліджувалися вже Аристо-

© І.А. Шишко, 2014

телем, її філософсько-освітній контекст став вивчатися порівняно недавно. В основі філософсько-освітнього прочитання мови як феномена культури знаходяться фундаментальні дослідження мовознавців (від О.Потебні до Я.Білодіда), а також дослідників мовно-педагогічних і виховних технологій (від Я.Каменського до А.Макаренка, Г.Ващенко і В.Сухомлинського). Про активні й конструктивні властивості мови та її здатність впливати на формування народної культури, психології і творчості писали І. Гердер, В. фон Гумбольдт, Й.-Л. Вайсгербер та інші.

Мета дослідження - виявити роль мови у розвитку культури через їхній безпосередній взаємозв'язок у сучасному суспільстві, оскільки вона є не просто засобом комунікації, а формою реалізації прагнення національно свідомої особистості берегти й розвивати спадщину свого народу.

Виклад основного матеріалу. Мова – явище суспільне, у ній відображаються вимоги колективності. Вона виступає необхідною умовою та засобом соціалізації індивіда, а без спільної життєдіяльності з іншими людьми, без засвоєння соціальних норм, правил, культури, без освоєння досягнень, створених працею багатьох поколінь, людина не усвідомлює себе частиною соціуму. Поступово в суспільстві утверджується усвідомлення того, що не лише людина володіє мовою, а й мова володіє людиною. Саме через мову ми здатні усвідомлювати себе і навколишній світ. Тому мова й виконує низку суспільних функцій, серед яких однією з найважливіших є комунікативна, функція спілкування.

На сьогодні склались достатньо стійкі напрямки у вивченні мови і свідомості, мови і духовної культури, мови і діяльності. Це пов'язано з тим, що поруч із народною мовою у світ людини проникають мови штучні, які значною мірою провокують різноманітні соціальні трансформації на теренах становлення інформаційного суспільства. Тому є необхідність відштовхуватися від розуміння мови як форми усвідомлення культури, в якій зберігаються та функціонують історично накопичені знання, сучасні культурологічні дослідження взаємодії мови і культури [2].

Таким чином, мова є важливим складником культури народу, який живе у певний час і у певному місці, а також найбільш масовим із усіх мистецтв, створених величезною й анонімною роботою багатьох поколінь. Будь-який культурний стереотип, будь-який одиничний акт соціальної поведінки включає комунікацію, а саме – мову як складову [8].

Дослідження мови як соціального інституту є досить актуальним, оскільки мова має значний вплив на формування та розвиток особистості, яка є носієм мови, а отже, і носієм духовної культури нації. Важливість формуван-

ня національно свідомої особистості полягає в тому, що від рівня культурного розвитку однієї особистості залежить розвиток усєї нації.

Те, як мова й особистість пов'язані між собою, вчені досліджували ще у XIX столітті. В. фон Гумбольдт підкреслював, що мова є необхідною умовою думки окремої особистості навіть на самоті, тому що поняття утворюється тільки за допомогою слова, а без поняття неможливе справжнє мислення. Однак дійсно мова розвивається тільки у суспільстві, і не тільки тому, що людина є частиною цілого, до якого належить, а саме свого племені, народу, людства, не тільки внаслідок необхідності взаємного розуміння як умови можливості суспільних заходів, але і тому, що людина розуміє саму себе тільки випробувавши на інших людях розуміння своїх слів [4].

На думку О.О. Потебні, дар мови, її внутрішній план пов'язані з особистісними характеристиками, світоглядом індивіда, що перебуває у постійній взаємодії із соціумом та під його впливом. При цьому самому індивідові властиві певні психоемоційні особливості, а також соціокультурні риси, які, у свою чергу, мають свою власну історію. «Пізнання мови індивіда є також важливим для мовознавця, бо мова як соціальне явище може бути пояснена тільки характеристиками, які властиві для окремих індивідів» [7]. Тільки в індивідові ми маємо можливість спостерігати роботу і принципи мови, адже саме індивідуальна психологія визначає не тільки загальні для всіх закони душевного життя, а й різноманітність та оригінальність окремих особистостей.

Звідси починається «філософія мови», її нерозривний зв'язок з культурою суспільства, в середовищі якої безпосередньо перебуває людина.

Філософсько-лінгвістичне вчення О.О.Потебні було націлене на визначення сутності й природи живої людської мови, вивчення проблеми її походження, дослідження ролі в пізнавальній і творчій діяльності індивіда і народу загалом, втілювало оригінальні підходи до вивчення співвідношення думки і слова.

Вирішуючи фундаментальне питання лінгвофілософії – співвідношення мови і мислення, О.О. Потебня зазначав: «З часів В. Гумбольдта всі, хто серйозно займався вищими завданнями мовознавства, переконалися, що думка і мова нероздільні, що мова без думки такою ж мірою неможлива, як думка без мови; що те й інше співвідносяться одне з одним як душа і тіло, сила і функція, сутність (зміст) і форма» [7, с. 69].

Отже філософія мови опікується значним колом теоретичних питань, серед яких виділяються: природа мови; її взаємодія з думкою, знанням та пізнанням; репрезентативні ознаки мови по відношенню до дійсності; загальне призначення мови як такої тощо.

Філософія мови О.О. Потебні дуже цінна насамперед тим, що мова для нього не ізольований феномен. Вона нерозривно пов'язана з культурою народу. Потебня вбачає у мові механізм, який породжує думку, адже у мові первісно закладено творчий потенціал. Думка проявляється через мову, причому кожний акт говоріння є творчим процесом, у якому не повторюється вже готова істина, а зароджується нова, по-друге, найголовніші питання, котрі знаходимо в сучасній філософії мови, глибоко й всебічно розглядав якраз О.О. Потебня, який у своїх працях довів, що проблема співвідношення мови і мислення пов'язана з їх вивченням як явищ, які історично розвиваються. Між ними наявний щільний зв'язок і взаємозалежність, але не тотожність. Для нього мова – це умова і засіб здійснення мислення, збереження і передавання думок іншим, накопичення знань наступним поколінням. Отже, за О.О. Потебню, мова не лише впливає на думку, а й є могутнім засобом подальшого розвитку і суттєвою умовою її вдосконалення.

Лінгвістика ХХІ століття активно розробляє напрямом, в якому мова розглядається як культурний код нації, а не просто знаряддя комунікації та пізнання. Фундаментальні основи такого підходу були закладені працями В. Гумбольдта, О.О. Потебні та інших учених, які стверджували тезу про те, що кордони мови нації позначають кордони світогляду конкретної людини, адже людина тільки тоді стає людиною, коли вона з дитинства засвоює мову та разом з нею культуру свого народу. Усі тонкості культури народу відображаються в його мові, яка специфічна та унікальна, тому що порізному фіксує у собі світ і людину в ньому.

Мова, перебуваючи в тісному зв'язку з суспільством, виконує значну роль у соціалізації та консолідації людства. Потрібно враховувати сучасні умови українського буття, поставивши питання можливостей повноцінного функціонування мови в суспільстві, щоб виконувати місію формування національно свідомої особистості, адже саме розвиток української мови забезпечує українському народові його етнічну приналежність.

Мова і культура перебувають в одній поняттєвій площині і як духовні цінності органічно пов'язані між собою. Відомо, що слово культура (від лат. *cultura* - догляд, освіта, розвиток) означає сукупність матеріальних і духовних цінностей, які створило людство протягом своєї історії, а мова - це прояв культури. «Мова тісно переплетена з духовним розвитком людства і супроводжує його на кожному етапі його локального прогресу або регресу, віддзеркалюючи в собі кожну стадію культури» [4, с. 58]. Плекаючи мову, дбаючи про її розвиток, оберігаючи її самобутність, ми зберігаємо національну культуру.

Мовна характеристика - невід'ємна частина

індивідуальної характеристики людини, віддзеркалення її загальної культури. Рівень мовної культури людини свідчить про її духовність чи бездуховність, інтелект чи невігластво, моральність чи аморальність. Володіння культурою мовлення - важлива умова успіху у навчанні, праці, складовою психології бізнесу. Високу культуру мовлення можна вважати найбільш надійною опорою та рекомендацією для фахового зростання.

Культура, як узагальнене поняття формується у специфічних історичних та природних умовах, створює свою картину буття, образ людини, а особливо свою мову спілкування: мовну систему, за допомогою якої носії спілкуються одне з одним, але ж не тільки у цьому призначенні та роль мови в культурі. За допомогою мови люди передають та фіксують символи, норми, звичаї, інформацію, наукові знання та моделі поведінки, вірування, ідеї, почуття, цінності. У такий спосіб відбувається соціалізація, яка виражається у засвоєнні культурних норм та оволодінні соціальних ролей, без яких людина не може жити у суспільстві. Завдяки мові у суспільстві досягаються гармонія і стабільність.

У мовознавчій літературі значення мови визначається таким чином, це:

1) дзеркало культури, в якому відображається не тільки реальний, оточуючий людину світ, але й менталітет народу, його національний характер, традиції, звичаї, мораль, система норм та цінностей, вся картина світу;

2) скарбничка культури, тому що всі знання, уміння, матеріальні і духовні цінності, накопичені народом, зберігаються в його мовній системі – фольклорі, книгах, в усному і писемному мовленні;

3) носій культури, оскільки саме за допомогою мови вона передається з покоління в покоління. Діти в процесі культуризації, оволодіваючи рідною мовою, разом з тим засвоюють узагальнений досвід попередніх поколінь;

4) інструмент культури, формуючий особистість людини, який саме через мову сприймає менталітет, традиції та звичаї свого народу.

Окрім того, мова:

- полегшує адаптацію людини в умовах оточуючого середовища;

- допомагає правильно оцінювати об'єкти, явища та їх співвідношення, сприяє ідентифікації об'єктів оточуючого світу, їх класифікації та упорядкуванню свідчень про нього;

- сприяє організації та координації людської діяльності.

Розвиток культури починається з розвитку мови. Відродження культури починається з боротьби за мовні права, «За станом мови можна встановити стан культури» [4, с. 58].

Досліджуючи взаємодію мови і культури, можна спостерігати, що мова по відношенню до культури має властивості її накопичува-

ти і наслідувати. На думку німецького мовознавця й лінгводидакта, представника неогумбольдтіанства в Європі Й.-Л. Вайсгербера, між мовою і культурою існує взаємозалежний зв'язок. Багатство національної культури, її цілісність забезпечує структурну повноту і багатство мови. І навпаки: високорозвинена мова дає можливість творити цілісну, всеохоплюючу культуру. Тому всіляке зазіхання на культуру ставить під загрозу мову і будь-які обмеження мови є загрозою для культури [1]. Отже, мова є тією ланкою, що пов'язує теперішніх її носіїв з минулими і майбутніми поколіннями, а тому кожен народ повинен плекати свою мову, постійно дбаючи про її цілісність і розвиток. «Кожна рідна мова – це сила, яка рухає культуру, оскільки вона присутня в кожному витворі людської культури і визначає її результати. Кожна рідна мова – це могутня історична сила, оскільки вона в процесі здійснення закону мовного співтовариства історично сплавляє і рухає групу людей» [1, с. 140].

Природно, що творчі діячі культури всюди намагаються вивести свій народ з-під «культурної підпорядкованості» [1], позбавити його «ментального колоніалізму» тощо. Не менш природним є і те, що саме вони здебільшого стають «мовними бунтівниками», заявляючи вголос про мовні права свого народу. Створення духовного світу і світу національної культури неможливе без творчої діяльності мовного співтовариства. У цій творчості співдіють: людство – мовна спільнота – мовна особистість [1].

Основним компонентом тут є другий, бо мова людства – це абстракція, а мова однієї людини (ідіолект) – це частина мови спільноти. Отже, кожен із нас повинен дбати про «мову спільноти» – нашу національну мову як засіб творення національної духовності і національної культури. Своєрідність культури, її неповторність, національний характер забезпечується передусім специфікою національної

мови. Тому, відстоюючи самобутність рідної мови, ми тим самим оберігаємо самобутність власної національної культури і духовності.

Мова утримує в одному духовному полі національної культури всіх представників певного народу і на його території, і за її межами. Вона цементує всі явища культури, є їх концентрованим виявом.

Навіть «немовні» явища культури «мовчать» для того, хто не знає мови рідного народу. Культура є матеріалізованим виявом духу народу, одним із засобів його самопізнання. Описати дух народу, його культуру адекватно, в усій їхній повноті та всеосяжності можна тільки рідною для носіїв цієї культури мовою [5]. Позбувшись рідної мови, втрачаємо можливість по-справжньому розуміти рідну культуру, не кажучи вже про участь у її творенні.

Висновки. Сила мови, як засобу спілкування і впливу на розвиток особистості, має зростати, а сучасні процеси демократизації сприяють підвищенню національної самосвідомості, новому осмисленню історії свого народу, його культури, традицій, звичаїв, проблем національної мови, адже у мові дух етносу, відображення його національної свідомості. У мові відбивається і філософія народу, шлях, який пройшла його історія та культура.

У даному випадку мову варто розглядати як унікальний засіб виховання людини та універсальна умова існування будь-якої культури. Мова, як інструмент, використовується для передачі інтелектуальних знань, морально-етичних норм, естетичних цінностей народу. Вивчення рідної мови у взаємозв'язку з філософією, історією, літературою, культурою буде найбільш ефективно сприяти збереженню національної мови і культури. А кожне покоління має ставити собі метою розвивати і примножувати духовні цінності свого народу та передавати їх наступному поколінню.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Вайсгербер Й.-Л. Родной язык и формирование духа [Текст]/ Пер. С нем., вст.ст. и коммент. О.А. Радченко. – Изд.2. – М.: Эдиториал УРСС, 2004. – 232с.
2. Гадамер Х. Г. Актуальность прекрасного [Текст]/Х.Г.Гадамер. – М.: Искусство, 1991. – 368с.
3. Гердер И.Г. Идеи и философия истории человечества [Текст]/И.Г.Гердер. М., 1977.
4. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию [Текст]/ В.фон Гумбольдт. М., 1984. – 400с.
5. Іванішин В., Радевич-Вінницький Я. Мова і нація. Тези про місце і роль мови в національному відродженні України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL http://ua-referat.com/%D0%9C%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D1%96_%D0%BD%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F – Мова і нація.
6. ЛЭС 1990 - Лингвистический энциклопедический словарь. М., 1990.
7. Потебня А.А. Мысль и язык. – К.: Синто, 1993. – 192 с.
8. Шилина Е.Н. Язык как культурный код. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL <http://cyberleninka.ru/article/n/yazyk-kak-kulturnyy-kod-naroda> - Язык как культурный код.

Стаття надійшла до редакції 10.10.2014

REFERENCES:

1. Vaysgerber Y.L. Rodnoy yazyk i formirovanie duha (Native language and the formation of the spiri). Izd.2. M.: Editorial URSS, 2004. 232 p.

2. *Gadamer H. G.* Aktualnost prekrasnogo (The relevance of the fine). М.: *Iskusstvo*, 1991. 368 p.
3. *Gerder I.G.* Idei i filosofiya istorii chelovechestva (Ideas and philosophy of history). М., 1977.
4. *Gumbolt V. fon.* Izbrannyye trudyi po yazykoznaniyu (Selected works on linguistics). М., 1984. 400 p.
5. *Ivanishyn V., Radevych-Vynnytskyi Ya.* Mova i natsiia. Tezy pro mistse i rol movy v natsionalnomu vidrodzhenni Ukrainy (Language and nation. Proceedings of the place and role of language in the national revival of Ukraine). Mode of access: URL http://ua-referat.com/%D0%9C%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D1%96_%D0%BD%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F
6. *LES 1990* - Lingvisticheskiy entsiklopedicheskiy slovar (Linguistic Encyclopedic Dictionary). М., 1990.
7. *Potebnya A.A.* Myisl i yazyk (Thought and Language). К.: *Sinto*, 1993. 192 p.
8. *Shilina E.N.* Yazyk kak kulturnyy kod (Language as a cultural code). Mode of access: URL <http://cyberleninka.ru/article/n/yazyk-kak-kulturnyy-kod-naroda>

Шишко Ирина Анатоліївна – вчитель

Криворізька загальноосвітня школа I-III ступенів № 15 ім. М.Решетняка

Адреса: 50000, м. Кривий Ріг, вул. Орджонікідзе, 40

E-mail: irasimus@mail.ua

Shishko Irina Anatoliivna – teacher

Kryviy Rih comprehensive school of I - III degrees №15 named after M. Reshetnyak

Address: 40, Ordzhonikidze Str., Kryviy Rih, 50000, Ukraine

E-mail: irasimus@mail.ua